

OSMANLI'DA HAMALLIK MESLEĞİ VE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ

Güray Kırpık¹

ÖZET

Osmanlı arşiv belgelerindeki bilgilere göre İstanbul'daki ve diğer yerlerdeki hamallar belli bir azınlık veya unsurdan seçilmiyor, ancak istidadı olan kişiler bu mesleğe alınıyorlardı. Arşiv belgelerindeki bilgilerden hamalların çalıştıkları yerlerin ismine bakıldığında Osmanlı ülkesinin hemen her yerinde şehirlerde, limanlarda ve pazarlarda meslek gurubu olarak hamalların bulunduğu görülmektedir. Deniz hamalı, sırık hamalı, arka hamalı, küfeci hamalı, arkalıklı hamal, sepet hamalı ve sedye hamalı şeklinde yaptıkları işe göre isimlendirilirlerdi. Bu çalışmada Osmanlılar zamanında yaygın olan ve bugün en çok merak edilen meslek örgütlerinden olan hamallık mesleği, hamalların hayatları, sigortaları, kullandıkları araç gereçler ve hayata etkileri arşiv belgeleri ışığında incelenecektir

Anahtar kelimeler: Hamal, Hamallık Mesleği, Osmanlı, Arşiv Belgeleri, Mavnacı.

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: guray@gazi.edu.tr.

PORTER PROFESSION IN OTTOMANS AND RELATED ARCHIVE DOCUMENTS

Güray Kırpık

ABSTRACT

According to the Ottoman archive documents, porters were not selected from particular minority or a group in Istanbul and elsewhere. However, qualified people had been allowed to this profession. By looking at the ottoman documentations for the names of the porters' working places from the archive information, it is clear that there exist occupational opportunities in almost every part of the Ottoman cities, ports and markets. They were entitled various names like sea-porter, pole porter, back-carrier, pannier porter, backed porter and stretcher porter. In this study, porter profession, which was common in the Ottoman period and today it's from the most curious professional organizations, porters' life, insurance, tools and materials which they used and the effects of porters to life will be examined in the light of archival documents.

Keywords: Porter, Porter Profession, Ottomans, Archive Documents, Bargee.

GİRİŞ

Hamallık mesleği Osmanlılar zamanında loncada yani ahilik teşkilatında kaydı olan bir meslektir. Hamalların çeşitli yükleri taşıyanları farklı isimlerle anılırdı.² *Küfeci hamalı* daha çok pazarlarda sebze ve meyve taşır, *arkalık-lı hamal* ise ağır yükleri taşırdı. *Sırık hamalları* bir kişinin taşıyamadığı yükleri en az dört kişi olarak taşırlardı. Dişbudak ağacından uzun sırık kullandıkları için *sırık hamalı* lakabıyla anılırlardı. *Sedye hamalları* kısa mesafeler için tahtirevan üzerinde insan taşırlardı. Otellere gelen misafirlerin eşyalarını taşıyanlar ise muntazam giyimli hamallardı.

Bu çalışmada Osmanlıda hamallık mesleği, hamalların çalışma şartları, sosyal güvenceleri, hayata ve siyasete etkileri, ne gibi araç gereçleri kullandıkları arşiv belgelerindeki bilgiler ışığında ele alınacaktır.

HAMALLIK VE HAMALLARIN İŞ İŞLEYİŞLERİ

Arkalık ile yük taşıyan bir "arkalıklı hamal"

Osmanlı hamalları şimdiye kadar ortaya atılan bazı iddiaların aksine devşirmelerden, gayrimüslim ve azınlık adıyla bilinen unsurlardan değil genellikle Müslüman ve Türklerden belli bölge insanlarından büyük pazar, bedesten, liman, iskele ve istasyonlara ülkenin belli bölgelerinden gelen bu işi yapmaya ehliyetli kimselerdi. Arşiv belgelerine göre *Aydın ili yörüklerinden, Toroslardaki yörüklerden, Sivas, Pötürge, Erzurum yaylalarından* gelen hamallar İstanbul'da birçok yerde bulunmaktaydı.³ Hamalların ehliyetli olmayanları o işi yapmaktan men edilirdi. Hamalların

² Ahter-i Kebîr'de "el-hammâl" şeklinde geçen kelime "yük götürmek" şeklinde anlamlandırılmıştır. Osmanlı Türkçesi'nde yük götüren anlamında kullanılırken, Arapça'da çok yük götüren anlamına da gelmektedir. (Ahter-i Kebîr, İstanbul, 1310).

³ Burçak Evren, Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri, 1997, s. 51 ve s.55.

sayılarının çoğaldığı durumlarda tedbirler alınmış, sayılarına sınır getirilmiştir. Buna dair Osmanlı kanunnamesi olduğu görülmektedir.⁴ Hamallık mesleği bazı ailelerde babadan oğula geçirdi.

Başkente gelen hamalların sayısı sürekli teftiş edilir, ihtiyaçtan fazla gelenleri ve işi yapmaya muktedir olmayanları tutulmazdı. Bu durum Osmanlı kadısının ve onun görevlendireceği esnaf birliklerinden olan bir “yiğitbaşı”nın teftişi ile yapılırdı. Her pazarın ve limanın bir yiğitbaşı var idi. Bu yiğitbaşılar Selçukludan bu yana devam eden ahilik teşkilatının birer üyesi idiler. Ancak Osmanlı Devleti zamanında resmi birer devlet görevlisi durumuna gelmişlerdi. Hamallık yapmaya gelen birisi hemen araştırılır, güvenliği bozmayacak kişilikte emin insanlardan hamal seçilmesi sağlanırdı. Çünkü hamal aynı zamanda esnafın ve yolcuların mal emanet ettiği kişi idi.

Hamallar şehirdeki diğer esnaf ve mesleklerden olan kimselerle dayanışma içinde olurlardı. Örneğin, Lale devrinden bu yana İstanbul'da faaliyet gösteren yangın söndürmekle görevli *tulumbacıların* en büyük yardımcısı hamal-

Osmanlı'da genç bir sepet hamalı

lardı. Hamallar yangın sırasında eşyaların dışarıya taşınmasından sorumlu olurlardı. Halk içinde “hamallık mesleğini yapanlar” saygıyı hak eden bir kesim olarak görülmekteydi. Özel taşıma hizmetlerine karşılık cüz'i bir ücret ile kanaat ederlerdi. Ancak ücretin de bir standardı vardı. Hamalların bir meslek örgütü veya birliğine bağlı oldukları görülmektedir. Bunun sonucu olarak onların taşıma ücretlerinin bağlı oldukları *esnaf birliği* yani *lonca* tarafından belirlendiği görülmektedir. Yaptıkları hizmetlerde bu ücretin altında veya üzerinde ücret talep edemezlerdi.

XVI. yüzyılda Kanuni Sultan

⁴ Evren, a.g.e., s. 55-56; İstanbul Müftülüğü Arşivi, 106 Nolu Sicil Defteri Varak: 71B (Yayımlayan: Ayhan Işık).

Süleyman zamanında (1520-1566) hamallar ücretlerini artırmak için bağlı oldukları lonca kethüdasına başvurmuşlar, bu istekleri reddedilince ücretin azlığından şikayetçi olan hamalların içinde yolsuzluk başgöstermiştir. Öyle ki, ekonomik sıkıntılarından dolayı bazı hamallar yollarını uzatarak yükleri taşımakta, uzun yol gittikleri için daha fazla ücret talep etmekte idiler. Bu durum Padişah'a duyurulunca yolsuzluk yapan hamallar meslekten atılmışlardır.

Hamalların başında bir "hamalbaş"ı vardır. Bu hamallarının sağlığından ve yaptıklarından sorumlu olduğu gibi genel olarak ücretleri takip etmekten, onlara iş bulmak ve para dağıtmaktan da sorumludur. Hamalbaşının işçibaşı olma gibi bir görevi vardır. Hamalbaş"ı en az 4 ve bazen 10'u bulan

Osmanlı zamanında yaşı 60'lara gelmiş olan usta bir sebze ve meyve sepet hamalı

hamallar gurubundan sorumluydu. Hamalbaş"ı ve hamallar bir pazarın ve mahallenin malları hakkında detaylı bilgilere sahiptiler. Hırsızlık olduğunda ilkin onlara başvurulur, onların yardımı ile hırsızlar yakalanırdı. İşte bu nedenle hamalların bizatihi kendilerinin çok güvenilen, temiz, kanaatkâr, saf ve doğruluktan yana kişiler olması tercih edilirdi.

Hamallar vücut yapıları itibariyle kuvvetli kimselerdi. Boylarının genellikle kısa, sıkı kaslı, sağlam yapılı, sabırlı, tıknaz, bağı yanık, geniş sırtlı ve omuzlu ağır yüklere dayanıklı ol-

dukları görülürdü. Hamallar yükü omuzlarına alınca terlerinden şikâyetçi olmadan yürürler, birbiri ardınca gidiyorlarsa ilk adımlarını birbirlerine engel olmayacak şekilde atarak düzenli hareket ederlerdi. Belli bir teknik ve yürüme, yük tutuş ileri adım atarlardı. *Zararı yok, destur!* şeklinde nidalar ile müşterilere hoş sözlerle muamele ederlerdi.

Klasik Osmanlı çağında *her hamal kendi yöresinin kıyafeti ile iş yapardı*. Belli bir kıyafet giymezdi. Hamallar, XVIII. yüzyıldan sonra loncanın emri ile hamallar yazın mavi bezden bacakları dar bir pantolon “potur” giymişler, sırtları işlemelerle süslenmiş aba gibi kalın cepken giymeleri adet olmuştur. Hamallar bakımlı ve temiz görünmeye de önem verirlerdi. Bunun için yollarında tarak, ayna, yeni ip gibi kişisel eşyalar bulundurulardı. Kaytan bıyıklı hamalların çoğunlukta olduğu bu meslek erbabı “bıyık” bakımı ile Her hamalın mutlaka yanında taşıdığı bir tarağı, cep aynası, küçük makası ve yük taşıma ipi bulunurdu. Hamalların bıyıkları genellikle kaytan olur, bekar hanlarında otururken onların eğlencelerinden biri bıyıklarının bakımıyla ilgilenmek olurdu.

Anadolu'nun farklı köy ve kasabalarından gelen gençlerden oluşan hamallar, aileleri için para biriktirirlerdi. 2-3 yıl hamallık yaptıktan sonra köylerine dönerek bir kış kalır, yazın geri işlerine dönerlerdi. Günlük yiyecekleri *ekmek, soğan, peynir* ve bulabilirlerse meyveden oluşmaktaydı. “Hamal kahvehaneleri” olarak bilinen belli oturma mekânları bulunurdu. Akşam burada toplanan hamallar birbirlerine memleket hatıralarını, iş yaparken başlarına gelenleri anlatırlardı.

Hamalların kendi içlerindeki disiplinleri edep, paylaşma, sabır gibi temel ilkelere dayanmaktaydı. Kethüda bu ilkelere uymayanları gönderirdi. Hasta olan kişi de belli bir süre izin ile işten ayrılabilir, iyileşince vazifesine dönerdi. Diğer hamallar iş yaparken ve mal taşıırken oturan hamallar eğer geçerli mazeretleri yoksa kethüda tarafından uygun bir şekilde cezalandırılır ve işten el çektirilirdi. Vefat eden *hamallar kethüdasının* yerine ise başka biri tevcih suretiyle atanırdı.⁵

HAMALLARIN SİGORTASI

Hamalların hastalık, yaralanma gibi nedenlerle sağlıkla ilgili problemleri olduğunda “hamal sandığı (esnaf birliği sandığı)” ndan karşılanmakta idi. Bu

⁵ BOA, Hicrî 1273 tarihli belge Dosya No: 104, Gömlek No: 12, Fon:A.MKT.MHM.

sandıktaki para hamalların yaptıkları işlerden günlük sabit paylarından fazla olarak sandığa aktarılan paradan oluşurdu. Hamal hasta olup, işe gelemediği zaman, işe gelmiş gibi gün payı verilirdi. Sandıktaki miktar sigorta masraflarına yetmezse hamallardan belli bir miktar kesinti yapılabilirdi. Hamallar çoğunlukla bel fitiği, boyun fitiği gibi yük kaldırma ve taşıma ile ilgili rahatsızlıklarla karşılaşıyorlardı. Bu rahatsızlıklarından dolayı ameliyat olanlara hastane masrafı veriliyordu. Fıtık ameliyatı olanlar 3 aya kadar istirahat alabiliyorlardı. Cenazesi olanlar için, çocuğu ve eşi rahatsız olanlar için de 3 güne kadar izin verilebilirdi. Gereksiz işe gelmeyenlerin *yevmiyeleri* kesilirdi. Hamalların gençlerinin ve yaşlılarının çalışması işe göre farklı oluyordu. Yaşlılar gençlere taşıma tekniği bakımından örnek oluyorlar, onların çıraklığı atlatmasını bekliyorlardı. Gemi yükü indiren hamallara “mavna” denilmekte idi.⁶ İstanbul’da Eminönü’ndeki iskelede her iskelenin hamal gurubu farklı idi. Hamallar yaptıkları işe göre de guruplara ayrılmıştı. Bir hamal her yükü veya malı taşıyamazdı. Eminönü’nden Kapalı çarşıya doğru manifatura ve hırdavatçı pazarlarında çalışan hamallar da farklı taşıma görevleri yapıyorlardı ve her birinin durduğu belli yerleri vardı. Hamallar bazen kendi yemeklerini kendileri yaparlardı. Ayrıca yemek yiyenin yemek masraflarını ödemek kendilerine ait olurdu. Hamalların haftalık istirahat günleri işin yoğunluğuna bağlı olarak değişirdi. Ancak haftada 1 gün istirahatleri mutlaka olurdu. Düzenli olarak her gün yük taşıyan bir hamal bu hakkını kullanırdı. Hamallık mesleğini yapanlar içinden 200-300 kilo arasında yük kaldıran hamallar olduğu efsanesi günümüzde bile anlatılmaktadır. Hamal yükü taşırken sırtındaki arkılığı doğru takıp, yükü ortalamalı, yük tutuş ve vücudunu eğme şekli de yüke uygun olmalıdır. Mesleğin püf noktalarından biri de acele etmeden yükün ağırlığını yoklayarak, dengeli şekilde sırta almaktır.

SİGORTALI YÜK TAŞIYAN HAMALLAR

II. Abdülhamit zamanının sonlarında (1890-1910 arası) İstanbul’u ziyaret eden seyyah Willy Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul* kitabında hamalların güçlü bir örgüte sahip olup, uzun bir süre siyasal bir rol oynadıklarını belirtir. Sperco “Fakir olsanız bile, kendinize ait ağır bir bavulu sırtınızda taşı-

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yüzlerce belgesi bulunan Mavnacılık mesleğiyle ilgili belgelerden örnek BOA, Hicrî 1310 tarihli belge Dosya No: 1984, Gömlek No: 68, Fon:DH. MKT.; BOA, Hicrî 1312 tarihli belge Dosya No: 32, Gömlek No: 26, Fon:Y.PRK.TKM; BOA, Hicrî 1331 tarihli belge Dosya No: 126, Gömlek No: 49, Fon:DH. İD.

yamazdınız. Ailenizin yardımıyla eşyanızı bir arabaya yükleyemezsiniz. Yalnız mahallenin hamalları bu hakka sahiptirler ve nakliye ücretlerini de kendileri saptarlardı. Hamalların başkanı gelir, eşyanızı incelerdi.”⁷ diyerek kethüdaların hamalların başı olarak yaptıkları işi tarif etmektedir. Mahallelerde sıradan halkın yük taşımalarına sınır getirildiği de belgelerden anlaşılmaktadır. Hamalbaşısı İstanbul mahallelerinde kahvehanede ya nargile yada çubuk içerken bulunurdu. Hamallar mahallede belli oturma ve uğrak yerleri ile adresleri bilinen kişilerdi.⁸

Hamallar mahalle içinde yük taşıırken veya Pazar yerinde ilerlerken *varda* diye seslenirlerdi. Bu hamalın önünün açılmasını sağlardı. Hamallar taşıdıkları eşyaya zarar verdiklerinde belli bir ceza ile karşılaşılırdı. 1735 yılındaki bir fermada bu durum belirtilmiştir.⁹

HAMALLAR SİYASETİ ETKİLİYOR

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki partisi yanlıları ile onlara muhalifler arasında çalkantılı bir siyasi atmosfer yaşanıyordu. İstanbul'daki hamallar, İttihatçılara ve II. Meşrutiyete karşı bir boykot girişiminde bulunarak, ekonomiyi etkilemişlerdi. Böyle bir hareketli siyasi ortamda, hamallar her malı boykot etmiyor ancak belli ülkelerden gelen malları boykot ediyorlardı. Dönemin Bosna Hersek'i işgal etmesinden dolayı halk nezdinde de tepki toplayan ülkesi olan Avusturya Macaristan'dan gelen mallar hamalların boykotu ile karşılaşılıyordu. Hamalların bu boykotlarını uluslararası politikayı da etkileyecek şekilde başarıyla yapmaları dünyada da yankı uyandırmış olmalıdır. Hamalların boykotlarını herhangi bir çatışmaya neden olmayacak şekilde yapmaları ve Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısında elini güçlendirmesine yardımcı olması işçi hareketleri açısından da örnek bir davranış olarak tarihteki yerini almıştır.

DENİZ HAMALLARI: “MAVNALAR” VE “MAVNACILAR”

Sözlüklerde “yük taşıyan büyük kayık” anlamına gelen “mavna” kelimesi ilginç bir şekilde iskelede yük taşıyan hamallara lakap olmuştur. Denizde

⁷ Willy Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul*, Çev. R. Köymen, İstanbul, 1989 (Akt. B. Evren, a.g.e., s.51).

⁸ BOA, Hicrî 1334 tarihli belge Dosya No: 35, Gömlek No: 85, Fon:DH. EUM.LVZ.

⁹ Evren, a.g.e., s.51 ve s.55.

giden kayıkla aynı anlama gelen bu ismin “hamal” için kullanılması elbette yük taşıma özelliğinden gelmektedir. Erzak nakleden, limanlara yanaşmayan büyük gemilerdeki yükü alarak iskeleye getiren güvertesiz teknelere de “mavna” denmektedir. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethiyle başlayan “mavnacılık” adıyla bilinen deniz hamallığı mesleğiyle alakalı olan “mavna” gemileri büyük donanma gemileri arasında da bulunmaktadır. Bu gemiler yük gemisi değildi. Şüphesiz ki, hamallara isim olan gemi *kayık* türündeki güvertesiz *mavna nöbeti* gemileridir. İnşaat işlerinde taş taşımak için bu gemiler kullanılmakta idi. Buna dair arşiv belgeleri bilgiler vermektedir.

Mavna Gemileri

Mavna gemilerindeki bu yükleri indirip bindiren kişiler elbette deniz hamalları idi ki, bunlara da “mavnacı” denilmektedir. *Mavna gemileri* tersaneye safra taşımak, *selatin camilerinin* yapımında taş, kum ve çakıl taşımak, ordunun lojistik hizmetini yerine getirmek gibi görevler yaparlardı. Yük taşıyacak ambarları olan

“mavna gemileri ve tekneleri” yayvan yapılıdır. Bazılarının arkasına birkaç “mavna” bağlanarak çekildiği olurdu. Su içerisinde devamlı kalan bu gemilerin çürümelerini önlemek amacıyla gemiler ziftlenmişlerdi. XVII. yüzyılın meşhur seyyahı *Evliyâ Çelebi* 800 *mavnacı neferi* olduğunu belirterek detaylı bir bilgi aktarmaktadır. 1667 yılında İstanbul’da mevcut kayık sayısı 1366 iken aynı yılda *mavna* sayısı 68’dir. Deniz hamalı olan *mavnacıların lağımçı* olarak sefer zamanlarında orduda hizmette buldukları *Evliya Çelebi* tarafından belirtilmektedir.¹⁰ Buharlı gemilerin çıkmasıyla *mavna gemileri* önemini kaybetmiş ve *mavnacılık* şekil değiştirmiştir.

Mavnacı esnafı ve hamalları genellikle Karadenizli idiler. *İnebolu, Abana, Küre, Nigerze, İlişi, Örenye, Karesi, Alaplı ve Trabzon* gibi yerlerden İstanbul’a gelerek mavnacı olarak çalışırlardı. Mavna hamalları da kethüdaya bağlı çalı-

¹⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, YKY, İstanbul, 2003, I/326.

şırlardır. Hiyerarşik bir gurup yapıları vardı. Lonca sistemi ile esnaflık teşkilatına sıkıca bağlıydılar. İstanbul iskelesi gibi büyük iskelelerde güvenli mal taşımak onlara ait bir sorumluluk ve işti. İstanbul'daki mavna hamalları “Yağkapanı, Unkapanı, Hatapkapu, Sebzeane, Eminönü, Kuruçeşme, Hasköy ve Üsküdar” olmak üzere sekiz adet iskelede yoğunlukla çalışırlardı. 1912 yılında çıkarılan *Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi* ile mavna hamalları da doğrudan belediye ve belediye meclis idarelerine bağlı sayılmışlardır. *Kethüdalık ve lonca* sistemindeki yerlerinden ayrılmışlardır. Bununla birlikte 1920 yılında Türkiye'nin kuruluşunda da görev alan müdafaa-i milliye kurucuları ve yöneticileri heyeti içinde *Hamallar Kahyâsı Salih Reis* de bulunuyordu.¹¹

HAMALLAR VE HAMALLARIN YÜK HAYVANLARI

Hamallar kendileri taşıyamayacakları eşyalar için yük hayvanları da bulundurlardı. Bunlara beygir hamalları kethüdası sıfatıyla ayrı bir kethüda atanabilmekteydi.¹² Ağır ve uzak mesafelere hamallara ait bu yük hayvanlarının kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla haddinden fazla ağır ve uzak mahallerde hamalların mal taşınması sözkonusu değildi. Hatta hamallara ait yük hayvanlarının bile mesafeleri, taşıma yapacakları günler ve yük ağırlıkları konusunda kurallar konulmuştu. Böylece hayvan haklarına da riayet edildiği görülmektedir. Aşağıdaki belge tam olarak bu konuyu anlatmaktadır. 1502 tarihli II. Beyazıt Han'a ait *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*'da hamallara atları nalsız kullanmamaları ve hakkından ziyade yük yüklememeleri tenbih edilmektedir. 1587 yılına ait başka bir belgede de aynı hususta sıkı sıkıya tenbih edilerek, hamalların ve hamal kethüdalarının durumdan sorumlu oldukları belirtilmektedir.¹³

1813 yılında, Sultan Reşat ve II. Meşrutiyet zamanında, *padışah fermanı* ile İstanbul'daki odun, kereste, kömür, kireç gibi eşyaları ve taşları taşımak için kullanılan hamal beygirleri ve merkeplerinin her gün güneşin doğuşundan ikinci vaktine kadar kullanılmaları, bu vakitlerin öncesinde ve sonrasında çalıştırılmamaları emredilmektedir. Aynı fermanında yük hayvanlarının *Cuma* günü çalıştırılmamaları istenmektedir. Hamalların yüklerini boşalttıklarında geri dönerken yük hayvanlarının üzerlerine binmemeleri gerektiği de fermanında bir emir olarak bildirilmiştir. Fermanın dikkat çeken bir yönü ise *mu'tad-ı kadîm*

¹¹ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (12 .07.2013).

¹² BOA, Hicrî 1277 tarihli belge Dosya No: 20, Gömlek No: 15, Fon:A.MKT.NZD.

¹³ BOA, Hicri 995 tarihli (18 Mart 1587), A.DVNS.MHM.d, 62/37.

üzere hareket edilmesi gerektiğinin ikaz olarak bildirilmesidir. Dolayısıyla bu ifade Osmanlı Devleti'nin geleneksel olarak eskiden bu yana hamallarının bu yük hayvanlarını kullanırken bu kurallara uydukları ancak alışılmış hakkaniyetli kuralları bozmaya başlamaları üzerine ferman ile *İstanbul Kadısı* aracılığıyla uyarıldıkları anlamı çıkmaktadır. Bu belge şu şekildedir:

"Bâ-sahh

İstanbul kadısı faziletlü efendi,

Dâru's-saltanatı's-seniyye'de kâin iskelelerden hatab ve kereste ve kömür ve ki-reç misillü eşya nakliyle me'lûf ve i'mâl olunan hamal bârgîrleri ve taşıcı merkebleri beher gün tulû'-ı şemsden vakt-i asra kadar i'mâl olunup vakt-i mezkûrdan evvel ve sonra i'mâl olunmamak ve yüklerini mahallerine getirip avdetlerinde üzerlerine binmemek ve husûsan eyyâm-ı cuma'da hiç işlenmeyip ve külliyyen ta'tîl ile hayvanlar dinlendirilmek mu'tâd-ı kadîm ve fermân-ı âlî nizâmından ise de, bir müddetten berü bakılmayarak o makûle bârgîr ve merkeb hamalları fermân-ı âlî ve nizâm-ı kadîmin mugâyiri hareket birle hayvanâtı ilkâya mütecâsir oldukları bi'l-ihbâr mütehakkık ve bu hususun men'iyile ahvâl-i kadîmeye riâyet olunmak üzere nizâma rabt olunması hususuna irâde-i seniyye müte'allik olmaktan nâşî ol bâbda izzetlü sekbanbaşı ağaya hitaben fermân-ı âlî isdârıyla tenbih olunmak olmağla imdi ba'de'l-yevm hammâl bârgîrleri ve taşıcı merkebleri mu'tâd-ı kadîm üzere tulû'-ı şemsden vakt-i asra değin işlemek ve vakt-i mezkûrdan evvel ve sonra zinhâr i'mâl olunmamak ve yüklerini getirip avdetlerinde üzerlerine binilmemek ve tama'-ı hâmma tab'iyet ile tahammüllerinden ziyâde yükledilip te'addî ve eziyet verilmemek ve cum'a günlerinde külliyyen ta'tîl ve men' olunup hayvanlar dinlendirilmek üzere mu'tâd-ı kadîme riâyet olunup bundan sonra fermân-ı âlînin hilâfı ve nizâm-ı kadîme münâfî hareket olunur ise bi-Rabbi'l-Ka'be o makûle bârgîr ve merkeb hamalları bilâ-suâl te'dîbleriyle mücâzât olunacağı emr-i mukarrer idüğünü gûş u hûşlarına ilkâ ve lâzım gelenlere tenbih ile bu emr-i memnuiyet ve mu'tâd-ı kadîme riâyet hususlarına ale'd-devâm dikkat olunup hilâf ve def' vukû'a gelmemesi esbâbını istihsâle himmet ve nezâret eylesiz deyü. Fî 22 Receb 1228 [21 Temmuz 1813]"¹⁴

HAMALLARIN SAYILARI VE EHLİYETLERİ

Evliya Çelebi İstanbul'da iç bedestende 300 dış bedestende 200 hamal bulunduğunu belirtir.¹⁵ Bütün bu hamalların bir *pîri* bulunurdu. Pirlere bağlı ket-hüdaların hamalların defter kayıtlarını tutmaktan sorumlu idi. Ehliyeti olma-

¹⁴ İstanbul Müftülüğü Arşivi, 106 Nolu Sicil Defteri Varak: 71B (Yayınlayan: Ayhan Işık).

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY, İstanbul, 2006, I/333.

yan *rezil* sınıftan kimseler defterlere kaydedilmezdi. Defterde kaydı olmayanın ise pazarda veya mahallede hamallık yapmaya yetkisi yoktu. Eğer yazılmadan dahil olmuşsa tespit edilerek memleketine sürülürdü. 1765 tarihinde hamalların sayılarının artması üzerine Osmanlı Devleti tedbir alınması yolunda Divan-ı Humâyûn'dan bir karar yayınlanmıştır. Bu kararda hamal kethüdası uyarılarak, tedbir alması istenmektedir. 1765 yılında yayımlanan bu *Divan-ı Humâyûn* kararı şu şekildedir:

"İzzetli Yeniçeri Ağası,

İstanbul ve civarındaki iskelelerde ve mahalle aralarında çalışan arka hamalı taifesini inzibat altına almak için evvelce, bir ulu ferman ile sayımları yapıp adları defterlere geçirilmiş, her biri kefile bağlanmış ve sayıca tahdit edilip yetecek miktardan ziyade olmamaları cihetine gidilmişti. Lakin bir müddetten beri müsamaha etmek ve ihtimam göstermemek yüzünden adı geçen taife yeter miktarı aştığı gibi, bu sıralarda taşradan da kefilsiz bazı kimselerin ve rezil takımından şahısların aralarına karışmasıyla sayılarının pek fazla arttığı haber verilmiştir. Bunların yeniden sağlam bir nizama bağlanmaları gerektiğinden, siz ki yeniçeri ağasısınız, tarafınızdan mutemet adamlar tayin ederek bu taifeyi, kethüdalar marifetiyle yeniden sayıp deftere geçiresiz ve önceki sayımdan bu ana gelinceye dek içlerine ne miktar eşhas rezil takımı girmiş ise cümlesini buldukları yerlerden çıkarıp vilayetlere sevk ve iade ettiresiz. Şöyle ki, bundan böyle içlerinden ölenlerin veya başka işlere girenlerin yerlerine birbirlerinin kefaletiyle arka hamalı alınacak ve kefilsiz alınmayacaktır. Ve belki sayıları aşamayacağından isimlerini defter edip huzurumuza arz eylesiz. Yukarıda yazıldığı gibi bu taife, mutemet adamlarınız ve kethüdalara marifetleriyle yoklanıp taşradan içlerine katılanlar ve rezil takımı vilayetlerine sevk ve iade olunduktan sonra defter ve nizam dışı aralarına arka hamalı namıyla bazı şahısların girmesine izin verilirse bundan kethüdalara mesul tutulacaklarını bildirip bu nizamın yürütülmesine lazım gelenlere sertçe tenbih ve teyid edesiz."¹⁶

SONUÇ

XX. yüzyılın ortalarına doğru artık bitme noktasına gelmiş olan *hamallık mesleği erbabı* şehirlerde istasyon, liman ve terminallerde küçük bir valizi de taşıyarak geçimlerini yapmışlardır. *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*'nin "hamdım, piştim, yandım" sözünde ifade edildiği gibi genç yaşlarda işe başlayan hamallar ustalaştıklarında yamaklarına rehber olarak mesleği dürüst ve layıkıyla yapmalarını sağlayacak bilgilerle onları yoğuruyorlardı. Böylece *ahilik sistemi*

¹⁶ Evren, a.g.e., s.56.

içerisinde onurlu bir meslek sahibi olan hamalların ailelerine geçim yaptırarak gelirleri ve alınterlerinin karşılığını her günün akşamında alabilecekleri bir esnaf sandığı bulunuyordu. Diğer birçok esnaftan farklı olarak hamallık işini yapanlar, bu mesleğin *nefsânî arzuları* gemleyen ve insandaki *irfânî olgunluğu* güçlendiren yönüyle adeta bir “çilehane” okulundan geçiyorlardı. Hamalların fedakarlığı yemeklerinden başlıyor, yataklarına kadar uzanıyordu. Bu yönüyle gerçek bir işçilik gayreti ve saflığı ile dolu olan hayatları ve meslekleri günümüz gençlerine ve işçilerine birer anı olarak çok önemli nasihatler vermektedir. Bazı örnekleri yukarıda verilen Osmanlı arşivi belgelerindeki bilgilere göre İstanbul’daki ve diğer yerlerdeki hamallar belli bir azınlık veya unsurdan seçilmiyor, ancak istidadı olan kişiler bu mesleğe alınıyorlardı. Hamallar ile ilgili yüzlerce belgeden yer ismi çıkarılarak yapılacak incelemede, Osmanlı ülkesinin hemen her yerinde şehirlerde, limanlarda, indirme bindirme yerlerinde, geçitlerde ve pazarlarda hamalbaşları ve hamalların esnaf birlikleri olduğu arşiv belgelerindeki bilgilerden anlaşılacaktır.

Sırık hamallarının sırık tutuşu yaparak işe koşmaları

KAYNAKÇA

Ahter-i Kebîr, İstanbul, 1310.

BOA, Hicrî 1273 tarihli belge Dosya No: 104, Gömlek No: 12, Fon:A.MKT.MHM.

BOA, Hicrî 1277 tarihli belge Dosya No: 20, Gömlek No: 15, Fon:A.MKT.NZD.

BOA, Hicri 995 tarihli belge (18 Mart 1587), A.DVNS.MHM.d, 62/37.

BOA, Hicrî 1310 tarihli belge Dosya No: 1984, Gömlek No: 68, Fon:DH. MKT.

BOA, Hicrî 1312 tarihli belge Dosya No: 32, Gömlek No: 26, Fon:Y.PRK.TKM.

BOA, Hicrî 1331 tarihli belge Dosya No: 126, Gömlek No: 49, Fon:DH. İD.

BOA, Hicrî 1334 tarihli belge Dosya No: 35, Gömlek No: 85, Fon:DH. EUM.LVZ.

EVREN, B., (1997) Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri, İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, YKY, İstanbul, 2003, I/326.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, YKY, İstanbul, 2006, I/333.

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (12 .07.2013).

İstanbul Müftülüğü Arşivi, 106 Nolu Sicil Defteri Varak: 71B (Yayınlayan: Ayhan Işık).

SPERCO, W., (1989) Yüzyılın Başında İstanbul, Çev. R. Köymen, İstanbul.